

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ТА ЛІНГВОСТИЛИСТИЧНІ ВИМІРИ СЛОВА В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (на матеріалі оповідання Григора Тютюнника «Холодна м'ята»)

У статті розглянуто слововживання як чинник формування культурної значущості художнього тексту у зв'язку з особливостями його ідіостилю. На матеріалі оповідання Григора Тютюнника «Холодна м'ята» показано особливу роль заголовного вербального символу й розвиток його смислової структури суміжними словообразами. Проаналізовано своєрідність уживаних письменником тропів. Відзначено як традиційну основу відповідних образних засобів, так і авторську їх маркованість. Зроблено висновок про багатовимірність художнього слововжитку та важливість його пізнання для цілісного сприйняття твору словесного мистецтва як культурного феномену.

Ключові слова: слововживання, художній текст, лінгвокультурна значущість слова, лінгвостилистичні особливості слова, словообраз, символ, мовно-естетичний знак національної культури.

Калашник В.С. Лингвокультурные и лингвостилистические измерения слова в художественном тексте (на материале рассказа Григора Тютюнника «Холодная мята»). *В статье рассмотрено словоупотребление как фактор формирования культурной значимости художественного текста в связи с особенностями его идиостиля. На материале рассказа Григора Тютюнника «Холодная мята» показаны особая роль заглавного вербального символа и развитие его смысловой структуры смежными словообразами. Проанализировано своеобразие используемых писателем тропов. Отмечены как традиционная основа соответствующих образных средств, так и авторская их маркированность. Сделаны выводы о многомерности художественного словоупотребления и важности его познания для целостного восприятия произведения словесного искусства как культурного феномена.*

Ключевые слова: словоупотребление, художественный текст, лингвокультурная значимость слова, лингвостилистические особенности слова, словообраз, символ, языково-эстетический знак национальной культуры.

Kalashnyk V.S. Lingvocultural and Lingvostylistic Word's Dimensions in a Literature Text (on the material of Hryhir Tjutjunyk short story «Cold Mint»). *Word usage as the factor of culture significance formation of a literature text in the connection of the peculiarities of its idiosstyle is given in the paper. The particular role of title verbal symbol and development of its semantic structure by closely-related word-building is shown on the material of Hryhir Tjutjunyk's short story «Cold Mint». The originality of the author's usage of tropes is analyzed in the paper. The paper emphasizes both traditional base of figurative means and their author's marking. It is concluded that literature word usage is multidimensional and the importance of its cognition and integral perception of work of language art as the cultural phenomenon is emphasized.*

Keywords: word usage, literature text, lingvocultural significance of a word, lingvostylistic peculiarities of a word, symbol, language-esthetical sign of national culture.

Художня література належить до особливої сфери функціонування мови й покликана формувати у мовців естетичне світосприймання через спілкування на основі мистецтва слова. Тексти художніх творів лише за зовнішніми формальними ознаками можна співвідносити зі стильовими різновидами текстових утворень — інформаційних, наукових, публіцистичних тощо — як лінійними послідовностями висловлень, пов'язаних смислом,

граматично й тематично. Внутрішнім змістом і характером зв'язків між мовними елементами тексти художні якісно відрізняються від щойно згаданих. Їх і розглядати, поза сумнівом, слід не в мовній системі як такій, а в системі явищ і категорій мови поетичної (художньої). Остання на відміну від мови як первинної моделюючої системи на семіотичному рівні є системою вторинною, і на її ґрунті виникають різноманітні культурні тексти [4: 246], тобто тексти художні з їх специфічною комунікативною заданістю. І стилістично, і з погляду культурної значущості важливим, гадаємо, є пізнання лінгвальної сутності як окремих естетичних формантів, так і естетичного цілого, яким є кожен художній твір.

У цій статті маємо на меті з'ясувати лінгвокультурні та лінгвостилістичні особливості художнього слововживання в оповіданні Григора Тютюнника «Холодна м'ята» — одного з найпоетичніших творів оповідного жанру в творчій спадщині письменника. Нагадаймо, що слово в художньому тексті є своєрідним фокусом, який вбирає й випромінює багатство контекстуальних смислів, семантичних зсувів і конотацій. Художні тексти засвідчують виникнення і розвиток поетичного словника української мови, своєрідну лексико-семантичну сполучуваність і різноманітні текстові зв'язки мовних елементів [6: 813]. О. Потебня, як відомо, у своїй концепції внутрішньої форми слова проводив паралель між первісним образним наповненням слова та будь-яким художнім твором. Набування словом образності шляхом його поетичної етимологізації чи асоціативного зближення з іншими лексичними одиницями основоположник вітчизняної лінгвопоетики відносив до головних естетичних ознак літературного твору.

Художній текст репрезентує мовно-естетичний знак національної культури [1], тобто твір письменника, митця. Важливу роль у формуванні такого знака відіграє заголовок твору, його назва, вибір якої потребує неабиякого мистецького вміння й тонкого естетичного чуття. «Назва <...> при всій своїй стислості, — писав І. Кочерга, — є насамперед синтез, душа твору, і потрібне чимале вміння, щоб кристалізувати в двох-трьох словах цю душу» [цит. за 3: 150]. Щодо назви оповідання «Холодна м'ята», то маємо взірць відбиття «душі твору» в фігонімній словосполучці, символізованій автором і розгорнутій у багатомірну смислову структуру.

Зауважмо, що номінація *м'ята* в українській етнокультурі здавна використовувалась для позначення оберега дитини та її здоров'я, а також привороту в коханні. За народним повір'ям, приворотну й цілющу силу мало, зокрема, купання у м'яті (як і в любистку). А означувана традиційними епітетами *кучерява* та *запашна* назва відповідної оберегової рослини була символом самотності й суворості устоїв поведінки незаміжньої жінки. У народних піснях досить часто подано варіант *рута-м'ята*, де *рута* здебільшого символізує фізичну красу дівчини, молодість, а *м'ята* — духовну цноту в коханні [2: 380–381]. Звичайно ж, на етнокультурних значеннях ґрунтується й символіка Тютюнникового образу *холодна м'ята*.

Перша згадка про холодну м'яту в однойменному оповіданні з'явилася на тлі глибоких переживань героя, викликаних весняним пробудженням

природи й зустрічю з юною дівчиною. Той особливий стан душевної бентеги Андрія передано містким одоративним образом не тільки поетичного, а й філософського змісту: *Пахла чорна земля на пагорбах між заплавами — пахла весняною жагою родити і вимерлими травами, трухлим сухостоем і молодим пагіллям — пахла вічністю і скороминущою порою...* [5: 59].

Весняне пробудження природи спричинило особливий душевний стан героя оповідання, в уяві якого постали картини вже віддалених часом дитинства й ранньої юності. У тому колишньому світі було найдорожче, хвилююче, незабутнє, а на першому плані — рідна домівка з пам'ятними народними звичаями: *клевчані святки в бабусиній хаті, примазаній ради празника і струшеної різучою осокою* [5: 59]. І, переповнений почуттями щемливої бентеги, Андрій німів, немов прислухаючись до якогось тихого-тихого звуку [там само]. Якраз у ці хвилини, мов відповідь на внутрішнє напружене очікування героя, прозвучали слова про холодну м'яту, її перші сходи. Письменник з особливою ліричністю передає співзвучний стан Андрієвої супутниці річкової подорожі, дівчини, чутливої до краси, здатної відчувати всесія і незбагненність природи: — *М'ята... — прошепотіла Леся. — Зійшла холодна м'ята* [там само]. На пропозицію поїхати по м'яту молодий чоловік пробує заперечити словами про те, що не настала ще пора появи чарівної рослини: — *Вона ж ще й не в листочку, — сказав трохи розгублено і разом з тим жалкуючи, що відмовляється. — Молода вона ще...* [5: 60]. Останні слова (*молода вона ще*) сприймаються як характеристика не тільки ранньої лісової м'яти, а й самої ініціаторки її пошуку. Зародження взаємної симпатії й почуття мимовільної закоханості Григорій Тютюнник майстерно розкриває образом холодної м'яти, спираючись на етнокультурні традиції, розвиваючи та доповнюючи їх актуалізацією авторського світовідчуття й світосприймання.

Подальша оповідь стосується спроби знайти більшу м'яту на річищі з розмитими берегами, а також подає бажання дівчини подарувати Андрієві зірвані перші весняні квіти: *Незабаром вона повернулася з маленьким пучечком холодної м'яти. В один листочок...; — Нічого, — сказала, ховаючи очі й одвертаючись. — В шклянці вона швидко виросте. Такі біленькі ніжки повикидає. Візьміть собі, як хочете...* [там само]. Не можна не звернути уваги на вміння письменника відтворити щирість почувань обох героїв оповідання, передусім дівочу цнотливість і чистоту.

Важливо відзначити, що містким образом холодної м'яти Григорій Тютюнник утверджує основну ідею твору — невідривність людини від світу природи та необхідність поєднувати справжнє в житті з високим, духовним. Оповідання «Холодна м'ята» завершується ніби звичайним зауваженням про Андрієве безсоння від пережитого при зустрічі з миловидною дівчиною, від одержаного в подарунок пучечка лісової м'яти, і характерним у цьому фіналі є доповнення заголовного мікрообразу традиційним астральним символом: *Вночі Андрій довго не міг заснути, бо в хаті було видно од великих зірок на небі і густо пахло холодною м'ятою...* [5: 61]. Те, що в хаті було видно од великих зірок на небі, підкреслює протизагугу відкритості й світла життєвому дріб'язку, буденності, бездуховним щоденним клопотам. У такому розумінні смислу

життя весь Григiр Тютюнник – i традиційний щодо базових словообразiв, i оригiнальний, новаторський з погляду невимушеностi авторських актуалiзацiй на рiвнi лiнгвопоетики. Мимовiльна паралель iз образною символiкою, наприклад, «Лiсової пiснi» Лесi Українки аж нiяк не заперечує свiжостi мовного вираження традиційної (можливо, навiть вiчної) iдеї людських поривань до вiльного, щасливого життя в любовi й злагодi з довкiллям, насамперед iз таємничою природою. Створений талановитим письменником мовно-естетичний знак нацiональної культури [див. 1], яким є аналізований текст оповiдання «Холодна м'ята», входить у художню картину свiту, формовану словесним мистецтвом багатьох представникiв української лiтератури й вiдкрити для постійного збагачення та розвитку.

Цiлiсна оцiнка твору з погляду етнокультурної його значущостi складається з низки чинникiв, у тому числi зi стилiстичних здобуткiв автора в розкриттi обраної теми, у змалюваннi персонажiв, в утiленнi iдейного задуму. На рiвнi слововживання й естетичної трансформацiї слова в тексті «Холодної м'яти» Григора Тютюнника можна говорити, зокрема, про багату своєрiдну тропiку – передусiм художнi означення, порiвняння, оригiнальнi метафоричнi мiкроконтексти. Розгляд вiдповiдних засобiв має здiйснюватися у зв'язку з розвитком теми, розгортанням певних мотивiв, розставленням iдейно-естетичних акцентiв.

Вiдносно невеликий обсяг тексту оповiдання «Холодна м'ята» засвiдчує достатньо широкий i рiзноманiтний означальний простiр описуваних автором подiй i настроiв. Важлива роль у тому просторi, в емоцiйно позначенiй здебiльшого епiтетицi Григора Тютюнника в розглядуваному творi, як i взагалi в його прози, належить пейзажним означенням як специфiчному контекстуальному обрамленню оповiдi. Письменник зором живописця вирiзняє промовистi деталi для змалювання ранньої весни i формує яскравi епiтетнi структури: *оранжевий вечiр, квітнева повiнь, розбубнявилi сучки, зелена муляка, вогняна смуга у водi понад лозами, прiлий солод злежалої соломи, гiркий тлiн торiшньої огудини; тихий, оранжевий, як i небо, наводок* [5: 56]. В усьому цьому видно й вiдчутно прикмети весни.

Однак поетичнi образи весняного пробудження не пiдносять настрою Андрiя, оскiльки в його уявi зринула тещина оселя, де вiн мешкав iз дружиною, хата, яка пiсля повернення з флотської служби *спохмурнiла й заляклала в нiмому презирствi* [5: 56]. Показово, що, побачивши здалеку – вiд рiчки – серед сiльських хат своє помешкання, вiн не вiдчув *того солодкого, щемкого поклику рiдної оселi, який ще недавно гнав його пiдтюпцем додому* [там само]. Подiбне протиставлення позитивним конотативним зниженим художнiм означень вiдчутне в картинi домашнiх вiдчуттiв i вражень героя. У тещi на лацканi пiджака його неприємно вражав *начищений значок вiдмiнника наросвiти, схожий на скiфський глек з двома дужками*; у хатi вiн зауважив *темний куток*; дружина *лiнькувато пiдводилась йому назустрiч, солодко <...> потягалася*, а на реплiку чоловiка *В селi – й отакi манiженi* вона *розпринджено одверталася до стiни*, кидаючи у вiдповiдь: *А як ми не такi, то знайди собi кращих* [5: 57]. Негативнi, зниженi оцiннi вiдтiнки наявнi i в означеннях нiчного *фiзичного примирення як якогось хворобливого* та тещиної характеристики зятя

– *списаний офіцер* [там само]. Останній мікрообраз ще буде використаний письменником у протиставленні формалізму й людяності.

При випадковій зустрічі з юнкою на березі розлітої квітневою повинню річки Андрій сумно згадав про своє оточення, про байдуже ставлення до нього близьких, здавалось би, людей. До цих роздумів підштовхнуло не тільки образливе тещине «*списаний офіцер*», яке ніяк не забувалось, а й розповідь Лесі про агітування вчительки, Андрієвої тещі, після школи йти у тваринниці (*прудка* – так оцінив він досить прямолінійну пораду життєвого вибору молодій людині). Почувши від дівчини захоплені слова про холодну м'яту, хотів було поділитися з нею міркуванням, що *не можна, соромно людям думати і говорити отак куцо: “списаний офіцер”, “тваринник”, “механізатор”... – не можна так мислити і жити, коли земля пахне торішніми травами і молодю м'ятою, вічністю і миттю...* [5: 60]. Але це залишилося тільки в думках героя, який при отих своїх роздумах *уперше відверто й сміливо подивився на Лесю*, виправдовуючи своє захоплення нею тим, що *робить це з чистим серцем* [там само]. Узагалі для показу виникнення взаємної зацікавленості й закоханості між молодими людьми Григор Тютюнник знаходить звичайні, але з відчутним емоційним забарвленням слова, створює за їх допомогою яскраві образні мікроконтексти.

Упізнавши молодого чоловіка, дівчина *погасила довгими віями бідовий хлоп'ячий погляд* [5: 58]. В Андрієвій уяві постала перша зустріч зі школяркою-старшокласницею, коли він ще *при всіх офіцерських регаліях* кілька років тому йшов селом. Тоді його увагу привернуло дівча *з чистими, трохи сполоханими очима, які немов благали його зупинитись, немов казали йому: подивись, які ми гожі...* [там само]. Проте зовнішній вигляд теперішньої Лесі (чоботи великого чоловічого розміру, простенький піджачок і переп'ята по-молодичому хустка) неприємно вразили Андрія, викликавши незрозумілу неприязнь, якість ревнове ставлення: *вже, мабуть, заміжжя* [там само]. Під час пропозиції Лесі поїхати по м'яту Андрій помітив у її очах знову *бідовий хлоп'ячий зблиск*. Вона вже була перепнута по-дівочому *і стала враз юною, неторканою, як земля на пагорбах* [5: 60]. Не чекаючи відповіді на запитання, чи пам'ятає її Андрій, Леся по-особливому сказала: *І я вас – теж...* [там само]. Човен несло течією, а сповнений високих почуттів молодий чоловік сидів нерухомо, щоб не сполохнути її *голосу – тихого, як наводок, і чистого, як подих землі на пагорбах посеред заплави* [5: 61]. Добір епітетів, порівнянь, усєї сукупності образних засобів є суто авторським, ґрунтованим на зумовлених темою й змальовуваною ситуацією номінаціях, здатних контекстуальними зв'язками породжувати високу поезію.

Зроблені Григором Тютюнником художні акценти стосуються як багатовимірного світу природи, так і неоднозначного виміру людського життя. Метафоричні запахи *вічності і скороминущої пори* автор подає через сприйняття своїм героєм неповторного квітневого вечора: *Над обрієм дотліла і згасла сонячна заграва. Наступила та вечірня пора, коли повітря стає джерельно-прозорим і навіть непомітні досі тоненькі дубчак <...> набрали соковитих контурів і непорушно відбилися на воді, створюючи враження бездонної глибочини* [5: 59]. Природа в зображенні письменника справді безмежна,

від неї людина має уявлення про високість і глибіню у проєкції на духовне життя та світ почувань. Поряд із співзвучними позитивним емоціям пейзажними деталями автор знаходить промовисті образи для означення різних життєвих проблем і складнощів їхнього вирішення. Такими мікрообразами є, зокрема, *човен з натягнутим цепком <...>, з-під якого пішла вода, так і не подужавши прив'язі* [5: 61] та *червона попруга* [5: 56] на вільховій корі від того цепка. Не важко помітити тут паралелі з пов'язаністю людини суспільними умовностями та побутовими клопотами, несумірністю багатьох високих поривань і життєвих реалій.

Художній текст як мовно-естетичний знак національної культури репрезентує фрагмент індивідуально-авторської картини світу, в якій велика роль належить вербальним символам, образному слововживанню. Значну увагу письменник приділяє формуванню заголовного образу та його текстовому розгортанню. У мові розглянутого оповідання Григора Тютюнника таким є образ *холодної м'яти*, а також суміжні символічні словообрази *великих зірок на небі, бездонної глибочини, вічності і миті* тощо. Певною мірою (інколи виразніше, а іноді менш відчутно) нове явище словесного мистецтва, яким є художній твір, вбирає і подає в трансформованому вигляді окремі елементи попередніх здобутків і красного письменства, і народної творчості, що знаходить вияв передусім у характері авторової образності, стилістичній манері письменника. Ідіостиль Григора Тютюнника, як підтверджують наші спостереження над мовою оповідання «Холодна м'ята», надто багатий на фольклорну символіку, зокрема в системі тропів, однак епітети, порівняння, метафори *живописця правди*, як назвав талановитого прозаїка Олесь Гончар, завжди своєрідні, індивідуально конотовані, позначені притаманною письменникові світлою зажурою, щемливою бентегою, щирістю образно втілених людських почуттів.

У будь-якому художньому тексті як лінгвокультурні, так і лінгвостилістичні особливості слова є багатовимірними, естетично значущими, такими, пізнання яких необхідне для цілісного сприймання твору як мистецького явища, важливого складника національної культури. Зі слова починається літературна творчість, у слові втілюється найвищий злет духу творчої особистості. Загалом естетично марковане слововживання становить основу творення культурно релевантного художнього тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Єрмоленко С.Я.** Мовно-естетичні знаки національної культури / Світлана Єрмоленко // Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). — К., 1999. — С. 358–368.
2. **Жайворонок В.В.** Знаки української етнокультури : Словник-довідник / Віталій Жайворонок. — К. : Довіра, 2006. — 703 с.
3. **Лесин В.М.** Словник літературознавчих термінів. — Вид. третє, переробл. і доповн. / В. М. Лесин, О.С. Пулинець. — К. : Рад. школа, 1971 — 486 с.
4. **Мова** і мовознавство в духовному житті суспільства : [Монографія]. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2007. — 352 с.
5. **Тютюнник Гр.** Батьківські пороги / Григорій Тютюнник. — К. : Молодь, 1972. — 176 с. [«Холодна м'ята». — С. 56–61].
6. **Українська мова** : Енциклопедія / Редкол. Русанівський В.М., Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін. — 3-є вид. зі змінами і доп. — К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2007. — 856 с.